

Modes de contacte, societats indígenes i formació de l'estat nùmid a al segle II aC

ÉLISABETH SMADJA. *“Modes de contact, sociétés indigènes et formation de l'état numide au second siècle av. notre ère”*.

Traducció al català: Jordi Aguelo Mas (GRIU, Arqueologia i Patrimoni, S.L.)

PROBLEMÀTICA

La recerca centrada a l'Àfrica del Nord, durant el període històric anterior a la conquesta romana planteja diferents problemes:

1. Metodològic: El camp d'estudi engloba tots els nivells de la vida social, cosa que planteja quina metodologia s'ha d'emprar a l'hora d'analitzar aquest tipus de societat, i posa de relleu la necessitat de definir les articulacions entre els diversos fenòmens i d'establir entre ells una jerarquia.
2. Fonts: Les informacions coherents de les que podem disposar gràcies a les fonts escrites són poques, ja que aquestes no s'interessen pels regnes indígenes fins que aquests són implicats a les guerres púniques, en tant que clients o aliats susceptibles de fornir a les parts en conflicte una ajuda militar que pot ser decisiva.

NOVES TEMPTATIVES DE SÍNTESI

Malgrat això, alguns treballs recents, basats sobre una anàlisi sistemàtica del material arqueològic protohistòric han servit de base a noves temptatives de síntesi, que permeten evitar de considerar les societats indígenes dins la única perspectiva de la dominació romana.

ORIGEN DE LES MONARQUIES

Això ha permès conèixer l'existència de regnes, els límits dels quals i el número d'aquests fluctuen fins al segle primer. Segons G. Camps, l'origen d'aquestes monarquies s'ha de cercar en les rivalitats que han enfrontat les tribus o els grups de tribus entre elles, i al llarg de les quals les més poderoses han imposat llur autoritat als més febles. Però es tracta d'una autoritat en el sentit antic del terme, és a dir el reconeixement per un conjunt de tribus de la superioritat d'una d'elles i d'aquell que la personifica; i n'hi ha prou d'un afebliment de la tribu dominant per a que s'esfondri la reialesa. A partir d'aquí, una evolució interna d'aquestes monarquies i la recerca de punts de recolzament exterior ha provocat l'assentament progressiu d'estructures estatals permetent al rei d'assentar més fermament llur autoritat sobre un domini més ben delimitat. G. Camps insisteix sobre la importància de l'evolució interna de l'Àfrica indígena i veu l'enfortiment de la reialesa basat, d'una part sobre una activitat agrícola

que és desenvolupada d'una manera autònoma, d'una altra sobre els esforços personals dels reis numides per a organitzar llur poder sobre el model dels reis hel·lenístics.

L'Estat indígena es constitueix en relació amb l'emergència de classes socials, juga un paper de factor de desenvolupament d'aquestes classes, i les relacions de tota mena amb Cartago, i més tard amb Roma, intervenen dins aquesta evolució.

PRODUCCIÓ AGRÍCOLA I LOCALITZACIONS DE LES TRIBUS

En relació a la producció agrícola i de llurs estructures, les **fonts literàries** ens forneixen unes referències extremadament esquemàtiques, i de vegades contradictòries:

Sal·lusti, descrivint breument les regions recorregudes per les armades romanes, sempre associa agricultura i ramaderia. Però obre un ventall que ens fa passar de la vall de Muthul, que “plantada d'arbustos, era freqüentada per els conreadors i el bestiar”, a la regió de Capsa, on Marius “era amenaçat de falta de blat, perquè els numides s'interessen més a la cria del bestiar que al conreu, i que el rei ja havia fet transportar les collites a les places fortes”. L'avituellament de l'armada romana evoluciona en funció de les possibilitats locals: a base de cereals a la zona nord oriental; però quan l'armada baixa cap al sud, es troba obligada a consumir únicament carn.

Pel que fa a les **fonts arqueològiques**, es tracta més aviat d'inventaris o de prospeccions del terreny que de dades d'excavacions sistemàtiques. Els aprofitaments agraris protohistòrics de l'altiplà de Tazbent són coneguts de fa temps i han estat relacionats amb les grans necròpolis megalítiques de la regió i amb els assentaments d'aglomeracions d'alçada constatats.

També cal tenir en compte els treballs realitzats a les planes altes i a les valls dels Nementchas i de l'Aurés a èpoques diverses. Aquests permeten afirmar que a l'època romana existeix en aquestes regions una economia associant el conreu als fons de vall, la de les oliveres a les vessants, i la ramaderia als altiplans. Les poblacions semblen poc romanitzades, tot i que s'hagi constatat la presència de veterans, la major part d'ells d'origen africà.

La introducció de l'olivera i de les tècniques de producció oleícola és certament romana i deu haver permès una intensificació de l'economia agrícola i un creixement de la població. Però podem pensar que aquestes poblacions estaven instal·lades aquí des de abans de la conquesta romana; la presència d'importantes necròpolis protohistòriques a l'altiplà de Nementchas (tot i continuar en ús a l'època romana) ho testimonia. La qüestió que es planteja és saber si la cultura irrigada, les traces de la qual han estat minuciosament inventariades per J. Birebent, ja era practicada abans de la conquesta romana. De tota manera, en aquí hi ha indicis d'una “economia de poble” semi-ramader practicada per poblacions indígenes.

La mateixa qüestió s'ha plantejat per la zona nord de l'Aurés; la importància del poblament d'aquesta regió abans de la dominació romana es basava en una forma de

transhumància inversa desbordant sobre les planes veïnes. La necròpolis pre-romana d'Ichoukane, situada entre dues vies de penetració del massís, n'és testimoni igualment.

En aquest sentit cal recordar les tesis de J. Despois que veu en aquest tipus d'aprofitament agrícola l'origen del desenvolupament del conreu en terrasses a l'Àfrica del Nord. El conreu en terrasses no és més que un element d'una civilització rural bereber, plantejant una organització econòmica associant conreu i ramaderia, sovint transhumant, i funcionant dins el quadre d'una estructura social igualitària. Hauria nascut de les necessitats de l'irrigació, en unes regions de morfologia particular poguent afavorir el seu acondicionament i llur extensió. Aquesta tècnica un cop adquirida, la seva utilització s'hauria progressivament estès a les valls de muntanya del sud del Magreb. L'expansió romana no ha arribat més que a una part de la zona on s'havia desenvolupat, i això permet concloure sobre l'antiguitat d'aquesta civilització bereber.

Les localitzacions proposades per les tribus africanes mostren que les comunitats tribals ocupen un territori permetent les activitats complementàries que hem descrit:

Tot o part d'un massís muntanyós, amb les valls d'aquest massís i el seu piemont semiàrid. Això no necessita ni fronteres ni límits. Precisa de terrenys per transitar. Podem pensar doncs que això deixa zones lliures per estiuar els ramats de les tribus nòmades del sud.

FORMES D'HÀBITAT

Les formes d'hàbitat, a l'interior d'aquests territoris són mal conegudes. Alguns emplaçaments han estat coberts per la ciutat romana que els ha succeït i es coneixen molt pocs hàbitats indígenes datats amb precisió.

Stéphane Gsell ha proposat una tipologia, però en la major part dels casos es tracta de centre fortificats (els *oppida castellaque* de Sal-lusti) utilitzant els recursos del relleu amb una finalitat defensiva. L'emplaçament s'esperons tancats és característic i perdura després de l'època romana.

Com ho assenyalat G. Camps, la presència de grans necròpolis, així com les formes de la producció agrícola, impliquen una sedenterització llarga. Són l'indici d'una organització de grups humans, de les quals és difícil de precisar les formes.

En una regió refugi, no afectada per la dominació romana, la prospecció efectuada per J. Marion mostra la coexistència de pobles permanents, més o menys ben protegits, però quasi bé sempre situats en alçada, i d'habitacions aïllades disseminades en petites conques separades. La ramaderia és l'activitat dominant; l'agricultura és reduïda: poques superfícies són consagrades als conreus alimentaris.

Les zones nord i nord-est de Numídia són més ben conegudes per part dels autors antics. Engloben unes regions, el desenvolupament econòmic de les quals s'ha acompanyat d'una evolució de les estructures socials. Aquestes regions, inicialment són productores de cereals.

La producció de cereals testimonia possibilitats considerables de generar un excedent, conseqüència de l'evolució dels rendiments de la producció. L'aparició de formes de

diferenciació social és antiga en aquestes regions; l'emergència d'una aristocràcia i el desenvolupament de les relacions de dependència no s'han pogut produir que en concomitància amb la dissolució de les estructures tribals.

En aquestes regions, les més desenvolupades del reialme numida, la concentració de terres, certament ja s'anava donant, a benefici, sigui de persones privades, sigui del rei. Els magistrats o els notables de Mactar, de Dougga o de Vaga són sens dubte uns propietaris de terres. En quant al rei, disposa d'extensos dominis i ben equipats en el *Byzacium* o en els territoris recuperats a Cartago.

Cal doncs interrogar-se sobre la naturalesa de les relacions que s'estableixen entre els propietaris de terres i els homes que treballen per a ells. Només coneixem l'etapa ulterior, la del colonat de l'Alt Imperi. Però si s'accepta que el colonat pren el seu origen en unes formes de relacions socials existents abans de la conquesta, no es pot pensar que una de les etapes de l'evolució ha pogut ser constituïda per unes relacions de tipus tributari? El *populus plebeius* de Frontin seria llavors un reflex de la comunitat pobletana sotmesa al tribut, la diferenciació havent produït una categoria apte per a servir d'agent tot i sent al mateix temps beneficiària de la sostracció.

Aquesta evolució de les estructures, a més d'una expansió econòmica important, es produeix en relació amb una intensificació del fenomen urbà; i això particularment al segle II a.C., que veu l'afabliment, i més tard la caiguda de Cartago. En efecte, el monopoli del comerç africà que s'havia arrogat havia pogut jugar com una trava. Després de la seva desaparició, l'expansió dels *emporia syrtiques* no és pas un cas aïllat a l'Àfrica. Les ciutats del reialme numida es desenvolupen durant aquest període. D'aquesta expansió, són en gran part responsables les relacions d'intercanvi a les quals dona lloc la producció agrícola. Les ciutats de Tuníssia occidental, tals que Bulla Regia, Dougga, o Mactar es troben relacionades amb territoris de producció agrícola. Les ciutats que s'han desenvolupat a l'Algèria oriental, amb un decalatge dins el temps en relació a les precedents, han atret la població i la producció d'extenses zones poblades pels constructors de les grans necròpolis megalítiques (per exemple Hippo Regius a la desembocadura de la riera Seybouse).

Com a corol·lari d'aquest desenvolupament, s'entreveu la jerarquització d'una xarxa d'aglomeracions (recolzada en una xarxa de comunicacions que ha hagut de servir de base a la xarxa romana). Per exemple, a la zona d'influència de Cirta, hi ha la prova que l'aglomeració de *Castellum Tidditanorum* existeix des de l'època prerromana; el material arqueològic mostra que el poblat té contactes amb els corrents comercials mediterranis, per l'intermediari de Cirta. La gran densitat dels pobles agrícoles del territori de Cirta certament té el seu origen en època numida. Els productes de l'activitat artesana no són objecte d'un gran comerç, però testimonien l'avenç d'una divisió del treball entre la ciutat i el camp. Alguns artesans de Cirta són esmentats a les esteles del santuari d'El Hofra. Zama, dipòsit d'armes segons Sal·lusti, pot ser allotjava els fabricants.

Resum

Així, simplificant en relació a una realitat que devia ser certament més matisada, distingir dos grups econòmics i socials. S'ha posat de relleu, en un, els elements de diferenciació social i d'intensificació de la vida econòmica, tributaris d'intercanvis i de

relacions, tant pacífiques com guerrerres, amb el món mediterrani. En l'altre, un equilibri agrícola de les regions de muntanya, molt antigament arrelades, ha permès un poblament important de les zones muntanyoses de pluviositat feble. L'un produïria un excedent posat en circulació en el circuit d'intercanvis mediterrà, l'altre viuria en l'autoconsum dins una economia tancada, que és el tret característic de l'economia rural tradicional.

Això no significa que s'hagi d'acceptar la idea d'una estructura rigidament dualista de la Numídia, en la qual dues parts, l'una avançada, l'altra tradicional, serien completament aïllades l'una en relació a l'altra o en relació a d'altres regions d'Àfrica del Nord.

L'allunyament de les zones mediterrànies fa en efecte difícils els intercanvis, tot i que una regió com aquella on s'instal·laran els musulmans són de fa molt temps en relació amb Cartago. Les comunitats montanyeses tanmateix sempre han tingut intercanvis amb el món saharià. No és pas casualitat que el traçat del limes deixi a llur disposició un extens piemont necessari per llur equilibri agro-pastoral, però apunta a controlar els departaments dels grans nomades